

О.К. Ковальова (м. Дніпропетровськ)
ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ АВТОІНТЕРПРЕТАЦІЇ
У «ПРОГУЛЯНКАХ САМОТНЬОГО МРІЙНИКА» Ж.-Ж. РУССО

Досліджуються особливості художньої автоінтерпретації у «Прогулянках самотнього мрійника» (1776 – 1778) Ж.-Ж. Руссо. «Прогулянки» розглядаються як підсумковий твір автобіографічного циклу письменника, до якого входять також «Сповідь» (1765 – 1770) та «Діалоги: Руссо судить Жан-Жака» (1772 – 1776). Через внутрішньо- та метатекстові компоненти виявляється функціонування руссоїстського автобіографізму: він вивчається як явище самостійне і водночас як невід’ємна складова ідейно-тематичного комплексу циклу.

Ключові слова: автобіографізм, сповідальний цикл, автоінтерпретація.

Исследуются особенности автоинтерпретации в «Прогулках одинокого мечтателя» (1776 – 1778) Ж.-Ж. Руссо. «Прогулки» рассматриваются как итоговое произведение автобиографического цикла писателя, куда входят также «Исповедь» (1765 – 1770) и «Диалоги: Руссо судит Жан-Жака» (1772 – 1776). Через внутри- и метатекстовые компоненты выявляется функционирование руссоистского автобиографизма: он изучается как явление самостоятельное и как неотъемлемая часть идейно-тематического комплекса цикла.

Ключевые слова: автобиографизм, исповедальный цикл, автоинтерпретація.

The peculiarities of autointerpretation in «Reveries of a Solitary Volker» (1776-1778) are searched. «Reveries» is examined as final work confessional cycle which includes also «Confessions» (1765-1770) and «Dialogues: Rousseau Judge of Jean-Jasques» (1772-1776). Function of Rousseau’s autobiographism is brought light through insidetext and metatext components. Rousseau’s autobiographism is studied as well independent phenomenon as inalienable part of ideology thematically complex of cycle.

Keywords: autobiographism, confessional cycle, autointerpretation.

У вагомій літературній спадщині Ж.-Ж. Руссо три останніх твори є автобіографічними: «Сповідь», «Діалоги: Руссо судить Жан-Жака», «Прогулянки самотнього мрійника». Просвітитель та сентименталіст, філософ, ідеї якого обговорює уся Європа, вирішує розповісти про себе сучасникам та нащадкам. Шляхом художньої автоінтерпретації він прагне дослідити психологічні особливості внутрішнього «я», викласти власне бачення непростих відносин із суспільством.

Спочатку письменник пише «Сповідь» (1765 – 1770). Після заборони французької влади на її видання, намагаючись донести до читача «правду про себе», він береться до написання «Діалогів» (1772 – 1776). Але і тут на Руссо чекає невдача: випадкові обставини заважають йому донести свій твір до широкої громадськості. Руссо відмовляється від ідеї публічного самозахисту. У «Прогулянках» (1776 – 1778) він проголошує індивідуалізм як самодостатню форму людського існування.

І. Є. Верцман [1] та І. В. Лук'янець [2] акцентують увагу на тематичному зв'язку трьох творів Руссо, називаючи їх «автобіографічною» або «сповідальною» трилогією. Справді, між творами існують мотивні повтори, спільність автобіографічної та сповідальної інтонації, а також рух, ідейний розвиток художнього «я» героя. Все ж таки на відміну від автобіографічних трилогій (М. Горький, М. Юрсенар, С. де Бовуар) твори Руссо є досить автономними та належать до різних жанрово-нарративних типів: автобіографічнаповідь, діалоги, записки. Більш доречним здається трактування творів Руссо як сповідального циклу. Таке визначення є правомірним, якщо взяти за основу теоретичну дефініцію В. І. Тюпи, що стосується поняття «художній цикл» [4, с.160]. «Сповідь», «Діалоги» та «Прогулянки» - жанрово різноскладове, але концептуально єдине утворення, яке є не сукупністю творів, а **інтегративним** текстовим ансамблем (вид. В. І. Тюпою – О. К.)» [4, с.160].

«Прогулянки самотнього мрійника» завершують сповідальний цикл Руссо і в певному сенсі узагальнюють його, концентрують комплекс «руссоїстських» ідей. На жаль, цей зразок художнього самоосмислення/саморепрезентації покищо не привернув пильної уваги вітчизняних фахівців. Для сьогоденної рецепції автобіографічно-сповідальні твори Руссо є найцікавішими та найактуальнішими з усього доробку видатного просвітителя. У російському літературознавстві «Прогулянки» розглядаються як «філософський ключ до «Сповіді» [1, с.147], як «новий спосіб говорити про свою свідомість та про світ» [2, с.69]. Європейські вчені (Ж. Старобінський [10], Ш. Дедейян [5], Ж.-А. Голдшмідт [6]) у ході дослідження художньої саморепрезентації Руссо поєднують «Прогулянки» зі «Сповіддю» та «Діалогами». Такий підхід є, поза сумнівом, продуктивним, бо дозволяє виявити у всій повноті комплекс поглядів Руссо на теми «я» та «інші», «я» та природа, простежити внутрішні закономірності розвитку самого «я», що і є, власне, фундаментом циклу.

Водночас не виключений розгляд «Прогулянок» як самостійної грані автобіографізму Руссо. У цьому аспекті важливо окреслити, що є «Прогулянки» як окремий твір, як Руссо позиціонує себе в системі навколишнього світу, які художні засоби застосовує для самопізнання та саморепрезентації. Мета статті – виявити особливості художньої автоінтерпретації в «Прогулянках» і як в автономному творі, і як у завершальній частині автобіографічного циклу.

Головною метою створення «Прогулянок» Руссо вважає звіт про зміни станів своєї душі та їх послідовність [9, с.1000]. На перший погляд, ця

декларація збігається з одним із завдань «Сповіді», окреслених у невшательській передмові [9, с.669] та неодноразово повторюваних у її тексті. Принципова відмінність виявляється в оцінці глибини самопізнання. У «Сповіді» Руссо претендує на абсолютне знання свого внутрішнього світу, про що говорить у женеvському варіанті передмови: «Je sens mon coeur» [9, с.5]. У «Прогулянках» він дотримується протилежної позиції, висловлюючи думку про те, що самопізнання не може бути остаточним, і тому воно нескінченне. Із спостереження над собою «resultera toujours une nouvelle connaissance de mon naturel et de mon humeur» [9, с.1000], - пише Руссо у Прогулянці першій. У Прогулянці четвертій він висловлюється ще конкретніше: «Connais-toi toi-même ... n'était pas une maxime si facile à suivre que je l'avais cru dans mes Confessions» [9, с.1024]. Уявлення про плинність людського характеру, заявлене Руссо, є новаторським¹, перегукується з твором Дідро «Хороший він чи поганий?» («Est-il bon? Est-il méchant?») (1781). В середині автобіографічного циклу Руссо відбувається певна еволюція, яка виявляється у поступовому досягненні складності свого «я».

Можливість відкриття в собі нового пов'язана з вибором просторової точки зору, точки відліку і спостереження. Відмінність початкових настанов «Сповіді» та «Прогулянок» вдало фіксує Ж.-А. Голдшмідт. На його думку, у «Сповіді» внутрішній стан «я» багато в чому залежить від зовнішніх чинників, отже, при самодослідженні погляд Руссо спрямований інтроспективно. «Son (Rousseau – O. K.) inquiétude était encore celle de la justification: il y était procédé du dehors vers le dedans» [6, с.32-33]. У «Діалогах», де відбувається розщеплення автобіографічного «я» на «Руссо» і «Жан-Жака», Руссо-автор вдається до прийому «чужих очей», які хибно сприймають та інтерпретують його «я» («Жан-Жак»). Власний погляд на себе ніби стикається з чужим поглядом. Але тут ще немає акцентуації багатоскладовості свого «я», яка з'явиться в завершальному творі автобіографічного циклу Руссо. У «Прогулянках» Руссо зсередини свого «я» дивиться на світ та аналізує і його, і себе: «procède de ce centre immobile d'où tout rayonne et s'annule» [9, с.33]. Послідовно виникає «егоцентризм» нарації.

Про інтроспективний спосіб самодослідження Руссо пише в книзі сьомій «Сповіді»: «il me suffit, comme j'ai fais jusqu'ici, de rentrer au dedans de moi» [9, с.278]. У «Прогулянках» він заявляє про розрив всіляких зв'язків із зовнішнім світом та зосередженість на внутрішньому душевному житті: «Je suis nul désormais parmi les hommes, et c'est tout ce que je puis être n'ayant plus avec eux de relation réelle ... Mais dans ce désœuvrement du corps mon âme est encore active, elle produit encore des sentiments, des pensées, et sa vie interne et morale semble encore s'être accrûe par la mort de tout intérêt terrestre et temporel» [9, с.1000]. Так Руссо формулює утопічний міф про можливість повної ізоляції «я» від «інших», концепт, який входить у «руссоїстський» комплекс ідей.

---

¹ Достатньо порівняти зі статичністю характерів, властивою творам класицизму: «Характери» (1688) Лабрюєра, «Принцеса Клевська» (1678) мадам де Лафайєт, де героїня не вірить у можливість зміни характеру герцога Немурського.

Адресованість створюваного тексту має свою специфіку. Якщо текст «Сповіді» розрахований на спілкування з різноманітними адресатами (як реальними, так і передбачуваними) – знайомими Руссо, публікою, уявними друзями та недоброзичливцями, а в «Діалогах» навіть з майбутніми читачами, - то в «Прогулянках» основним адресатом Руссо інтенціонально бачить самого себе. «Je n'écris mes rêveries que pour moi» [9, с.1001], - стверджує він. У тексті дійсно домінують форми непрямого звертання до себе: «Apprenons à souffrir» [9, с.1010], «Fixons une bonne fois mes opinions» [9, с.1016], «Saisissons ce moment favorable» [9, с.1016]. Проте, всупереч своїм намірам, Руссо не утримується в межах бесіди із самим собою. Починаючи з Прогулянки четвертої, ніби мимоволі, виникають форми звертання до уявного читача і навіть зав'язується діалог з ним: «Je le donnerais à deviner à tous les hommes de ce siècle» [9, с.1042], «Qu'on me dise à présent» [9, с.1045], «On dira vainement ... Je répondrai...» [9, с.1030]. Та все ж пряма адресація читачеві не характерна для «Прогулянок». У цілому твір виконує функцію повідомлення, призначеного самому собі (хоча читач часом і виникає в полі авторського зору).

Руссо також цікавить не лише сутність того, що зображено, але й сам механізм створення художнього портрета. Це свідчить про посилення метатекстової спрямованості у завершальному творі циклу. У «Діалогах» Руссо за допомогою художнього прийому «роздвоєння» автобіографічного «я» на «Руссо» і «Жан-Жака» прагне відновити своє справжнє обличчя, діє від зворотного, розвінчує неправдивий портрет. У «Прогулянках» він вже не потребує такого прийому, та, зрештою, і самого захисту, але цікавиться самим процесом «самопортретування». Це можна розглядати як наступний етап розвитку руссоїстської думки у межах автобіографічного циклу.

У «Прогулянках» виразно позначені дві теоретичні проблеми художньої автобіографії, згодом концептуалізовані спеціалістами: особливості функціонування пам'яті та принцип відбору фактів. При зіставленні того, що дійсно відбувалося в житті, з художньо відображеним Руссо цікавиться феноменом заповнення пропусків пам'яті. На основі власного творчого досвіду - досвіду написання «Сповіді» - він відтворює цей процес у Прогулянці четвертій: «Mémoire me manquait souvent ou ne me fournissait que des souvenirs imparfaits et j'en remplissais les lacunes par les détails que j'imaginai (курсив наш – О. К.) en supplement de mes souvenirs, mais qui ne leur étaient jamais contraires» [9, с.1035]. Руссо фіксує момент свідомого або мимовільного привнесення вимислу в спогади про реальність, що розмиває грань між документальним і романним у творі мемуарно-автобіографічного жанру.

Інший шлях заповнення пропусків на основі несвідомих ментальних операцій пов'язаний з категорією часу. Руссо зазначає, що на спогади про минуле непомітно накладається відбиток сьогодення. Факти, події, почуття подаються з позиції сьогоденного знання про них, про їх історію та наслідки. Тому в художньому відображенні минуле постає таким, яким письменник *бачить* його сьогодні, а не таким, яким воно було *насправді*. «Je

disais des choses que j'avais oubliées comme *il me semblait qu'elles avaient du être* (курсив наш – *O. K.*)» [9, с.1035]. Створена у такий спосіб «розповідь про себе» є певним «гібридним» утворенням, де реальне і вигадане тісно злиті та невіддільні одне від одного.

Принцип відбору подій Руссо співвідносить з назвою «Сповіді». Він підкреслює, що в цьому аспекті для нього важливе самооголення, яке можна здійснити лише за допомогою згадування про факти, що характеризують переважно негативні сторони особистості. Пізніше такий підхід відкидатиме Шатобріан². «J'ai rarement dit le bien dans tout ce qu'il eut d'aimable, et souvent je l'ai tu tout à fait parce qu'il m'honorait trop, et qu'en faisant mes confessions j'aurais l'air d'avoir fait mon éloge» [9, с.1036]. З цього випливає, що створений портрет є неповним, оскільки відображає лише одну з безлічі сторін «я». Цей висновок впритул приводить Руссо ще до однієї проблеми художньої автобіографії – неможливості вичерпного зображення себе.

Проблеми, порушені Руссо, набули статусу теоретичних лише два століття потому. У роботах «L'autobiographie en France» [7] (1971) і «Le pacte autobiographique» [8] (1975) Ф. Лежен серед проблемних аспектів функціонування автобіографії аналізує й ті, які виокремив Руссо. Крім згаданих - специфіки роботи пам'яті, відбору фактів і нескінченності художнього самопізнання, вчений досліджує питання про вибір адекватного стилю оповіді, про моральне право письменника на оприлюднення фактів особистого життя інших людей.

Автобіографізм «Прогулянок» органічно пов'язаний із самодослідженням «Сповіді» у репрезентації нового етапу свого «я», але водночас він функціонує як явище самостійне. Його самотність зумовлена, по-перше, вибором іншого, ніж у «Сповіді», ракурсу самоспостереження, по-друге, часовою дистанцією, що розділяє написання обох творів і надає можливість іншого усвідомлення себе. Виявлення інших типів зв'язку всередині автобіографічного циклу Руссо може стати завданням наступних розвідок.

Список використаних джерел

1. Верцман И. Е. Жан-Жак Руссо. – М.: Художественная литература, 1976. – 310 с.
2. Лукьянец И. В. Эволюция структуры воспоминания в автобиографической трилогии Ж.-Ж. Руссо // Художественный текст: Структура и поэтика: Межвузовский сборник / Под ред. И. П. Куприяновой. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2005. – С. 61 - 71.
3. Попова А. В. Мемуары Ф. Р. де Шатобриана и проблема исповедального жанра // Античність – Сучасність (питання філології). – Вип. 3. – Донецьк: ДонНУ, 2003. - С. 103 - 111.
4. Тюпа В.И. Анализ художественного текста. – М.: Academia, 2006. – С. 157 - 203.

---

² За спостереженням А.В. Попової, у «Замогильних записках» Шатобріан цитує Августина, порівнює себе з Абелярмом, часто посилається на Монтеня [3, с.108], тоді як із Руссо він полемізує.

5. Dédeyan Ch. Jean-Jacques Rousseau et la sensibilité littéraire à la fin du XVIII siècle. – P.: Société d'édition d'enseignement supérieur, 1966. – 429 p.
6. Goldschmidt G.-A. Jean-Jacques Rousseau ou l'esprit de solitude. – P.: Phébus, 1978. – 191 p.
7. Lejeune Ph. L'autobiographie en France. – P.: Armand Colin., 1971, 1998, 2003. – 192 p.
8. Lejeune Ph. Le pacte autobiographique. – P.: Seuil, 1975, 1996. – 385 p.
9. Rousseau J.-J. Oeuvres complètes. Les Confessions. Autres textes autobiographiques. – P.: Gallimard, 1959. – 1970 p.
10. Starobinsky J. La transparence et l'obstacle. – P.: Gallimard, 1971. – 457 p.